

**Emlékezés James Bryce-ra, a kiemelkedő jogtudósra – adalék a magyar-brit
kapcsolatokhoz a római jog és a jogtörténet területén**
**Remembering James Bryce, the Outstanding Legal Scholar – Contribution to the
Hungarian-British Legal Relations in the Field of Roman Law and Legal History**

James Bryce 1838. május 10-én született Észak-Írország fővárosában, Belfastban. 1922. január 22-én, életének 84. évében hunyt el Londonban. Édesapja tanár (*schoolmaster*) volt Belfastban. Bryce alapfokú tanulmányait szülővárosában végezte, majd a Belfasti Királyi Akadémián (*Belfast Royal Academy*) tanult. Középiskolai tanulmányait a *High School of Glasgow*-ban végezte.

Egyetemi tanulmányait a *Glasgow University*-n és Oxfordban a *Trinity College*-ban végezte mindvégig kitűnő eredménnyel. Az Egyesült Királyságban, Angliában és Skóciában folytatott tanulmányai befejezését követően külföldön, Németországban, az 1386-ban alapított heidelbergi egyetemen (ma Ruprecht-Karls-Universität) képezte magát tovább.

1864-ben jelent meg *The Holy Roman Empire* („A Szent Római Birodalom”) című műve, mely Európában és Európán kívül egyaránt a szakmai körök által igen nagyra értékelt munkának számított és számít napjainkban is.

James Bryce 1864-ben publikált, *The Holy Roman Empire* („A Szent Római Birodalom”) című műve kapcsán összefoglaló jelleggel utalnunk kell arra, hogy történelmi vonatkozásban az „Első Birodalmat” (*Erstes Reich*) a Rómában XII. János pápa által 962-ben császárrá koronázott I. Ottó alapította Szent Római Birodalom¹ (*Sacrum Romanum Imperium, Heiliges Römisches Reich, Holy Roman Empire, Saint-Empire Romain, Sacro Romano Impero, Sacro Romano Imperio stb.*) jelenti (*Sacrum Romanum Imperium*), mely 1806-ig állt fenn.² A „Második Birodalom” (*Zweites Reich*) alapítására, pontosabban kikiáltására, 1871. január 18-án a versailles-i palota tükörtermében (*salle des glaces*) került sor és 1918 novemberéig állt fenn. Ilyen értelemben a weimari köztársaság (*Weimarer Republik*) jelentené az „intermezzót” – mint ún. *Zwischenreich* – a „Második Birodalom” és a „Harmadik Birodalom” között.³

Arthur Moeller van den Bruck szerint a német népet a Szent Római Birodalomhoz (*Sacrum Romanum Imperium*) szorosán kapcsolódó múltja (is) predesztinálja a vezető szerep betöltésére Európában. A német szerző megállapítja, hogy a Szent Római Birodalom története során soha nem volt képes kézzelfogható, valóságos politikai közösséggé (*politische Gemeinschaft*) válni.

A Szent Római Birodalomra a területi elv (*territorialitas*) szinte kizárólagos dominanciája jellemző, aminek következménye az évszázadokon át tartó területi szétagoltság (*territoriale Zersplittertheit*). Ez kétségtelenül gátat szab a német

¹ A *Sacrum Imperium* történetfilozófiai és államelméleti vonatkozásaira nézve a középkorban és a reneszánsz idején ld. A. Dempf: *Sacrum Imperium. Geschichts- und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance*. Wien, 1929. A munka 3. kiadásban 1962-ben, még Alois Dempf életében (1891-1982) jelent meg.

² A Szent Római Birodalom nemzetközi jogi státuszára vonatkozóan ld. Fr. Berber: *Internationale Aspekte des Heiligen Römischen Reiches*. In: Festschrift für Th. Maunz zum 80. Geburtstag. München, 1981. 17-25. o. A *renovatio imperii* ideája és a Szent Római Birodalom közötti összefüggésre nézve a hazai irodalomból ld. Földi A. – Hamza G.: *A római jog története és intézményei*. 26. átdolg. és bőv. kiad. Budapest, 2022. 114 sk. o.

³ Ld. az újabb irodalomból R. Dufraisse: *Le Troisième Reich*. In: *Les empires occidentaux de Rome à Berlin*. Sous la direction de J. Tulard. Paris, 1997. 449 skk. o.

etnikum szabad, béklyóktól mentes fejlődésének azon felül, hogy a németiség identitástudatának is nem elhanyagolható zavaró eleme.

Az 1871-ben létrejött, „Második Birodalom” (*Zweites Reich*, illetve *das Bismarcksche Reich*) – a politikai egység és az azzal együtt járó gazdasági és jogi egység megvalósulása ellenére – sem jelent változást ebben a vonatkozásban. Az állam továbbra is csak öncélú szervezet és „idegen testként” viszonyul a polgárokhoz (*cives*).

James Bryce 1870-ben visszatért Oxfordba, ahol a tekintélyes *Oriel College fellow*-ja lett. 1870 és 1893 között, csaknem egy negyed századon át, mint *Regius Professor of Civil Law* oktatott római jogot (*civil law*), annak továbbélésére, aktualitására is rámutatva, a nagy múltú, a XIV. században, II. Eduárd király uralkodása (1307-1327) idején, Adam de Brome kezdeményezése alapján, 1326-ban alapított *Oriel College (Collegium Oriense)*-ben.⁴

Említést érdemel, hogy Lord Actonnal (John Dalberg-Acton, 1st Baron Acton) (1834-1902) 1885-ben jelentette meg a nagy tekintélynek örvendő *The English Historical Review*-t amely mindkettőjüket országszerte, sőt szinte az egész Brit Birodalomban ismertté és elismertté tette. James Bryce oxfordi egyetemi tanári működése idején lépett be a Liberális Pártba. 1880-tól 1907-ig a brit alsóház, a *House of Commons* képviselője, tagja volt. Később külügyi államtitkár, a Lancasteri hercegség (*Duchy of Lancaster*) kormányzója (*Chancellor*) és kereskedelmi miniszter volt William Ewart Gladstone (1809-1898) utolsó, negyedik kormányában („*fourth premiership*”), 1892 és 1894 között.

1894-ben James Bryce kezdeményezésének döntő szerepe volt a brit oktatásügyi minisztérium (*Department of Education*) létrehozásában. Bryce a második búr háborúnak (1899–1902) kezdettől fogva nyíltan vállalt ellenzője, kritikusa volt. Jórészt ennek köszönhetően Sir Henry Campbell-Bannerman miniszterelnöksége alatt (1905-1908), aki szintén a második búr háború kritizálóinak, nyílt ellenzőinek táborához tartozott, *Chief Secretary of Ireland* funkcióját betöltve a kormány tagja lett. Ennek a politikai szempontból is nagy jelentőséggel rendelkező tárcának csaknem két éven át, nagykövetté történő kinevezéséig volt birtokosa.

1907-ben az Egyesült Királyság nagykövetévé (*ambassador*) nevezték ki az Amerikai Egyesült Államokba (USA). Washington D. C.-ben töltött hivatali évei során sokat tett az amerikai-kanadai kapcsolatok javítása és bővítése érdekében. Érdemes megemlíteni, hogy tiszteletére egy hegycsúcsot neveztek el róla Kanadában, mely ma is az ő nevét viseli.

James Bryce öt évvel később, 1913 áprilisában tért vissza az Egyesült Királyságba. 1914. január 1-jén létrehozta a Bryce-i grófságot, amelynek első *viscount*-ja (*Viscount Bryce of Dechmont*) lett.

Még ebben az évben, 1914-ben választás alapján a Hágai Nemzetközi Bíróság bírójává lett. Az első világháborút követően Bryce részt vett a Német Birodalomra a versailles-i békeszerződés 231. szakasza (*Kriegsschuldartikel*) alapján kiszabott jóvátétel nagyságának megállapításában. Fontos utalnunk még arra, hogy James

⁴ A római jog, elsősorban magánjog szerepére és jelentőségére nézve Európában a legújabb irodalomból ld. Hamza G.: *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jog hagyományok alapján.* Budapest, 2022.

Bryce elkötelezett támogatója volt a Népszövetség (*League of Nations, Société des Nations, Società delle Nazioni, Völkerbund*) létrehozásának.

James Bryce-nak két munkája jelent meg magyar nyelven. Az első munka *A római szent birodalom* volt, melyet Balogh Ármin fordított és Marczali Henrik nézett át (Budapest, 1903.). A könyv a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelent meg. Másik, magyar nyelven is kiadott munkája, *Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája*, amely Braun Róbert fordításában (Budapest, 1922.), James Bryce halálának évében jelent meg.

A római szent birodalom című művének bevezető részében hangsúlyozza, hogy a mű megírásával célja annak bemutatása volt, hogy a *Sacrum Romanum Imperium*-ot nem mint államot, hanem mint intézményt mutassa be, ábrázolja, rámutatva annak az emberiség – nem csak Európa – történelmében egyedülálló ideológiai, eszmei alapjainak sajátosságaira. Hangsúlyozza, hogy 1806-ban Nagy-Britannia nem ismerte el, pontosabban megtagadta a *Szent Római Birodalom* megszűnését. Nézete szerint a *Szent Római Birodalom* tovább él, mint test (*corpus*) nélküli eszme. Jogi vonatkozásban egy szuverén uralkodó lemondása hatalmáról nem számolja fel, nem számolhatja fel azt az államot, állami formációt, melynek élén áll, melynek legfőbb irányítója, vezetője.

Az emlékezés utolsó részében hangsúlyozni kívánjuk, hogy James Bryce Sir Henry Sumner Maine-t (1822-1888) követve a történeti módszert (*historical method*) nem csupán az archaikus jogokkal foglalkozó műveiben alkalmazza. A történeti metódus alkalmazását a demokrácia iránt nem minden alap nélkül bizonyos kételyeket tápláló, megfogalmazó James Bryce a modern kor, azaz alkotói korában, műveinek írása idején létező politikai intézményeik elemzésénél is irányadónak tartja. A demokráciával – ennek szinonimája a *popular government* – foglalkozó tanulmánykötetet egyértelműen uralja a történeti szemlélet (*historical view*).

James Bryce – akinek politikai gondolkodását jellemezve Sir Ernest Barker nézetünk szerint kissé túlozva “*melancholy conservatism*”-ről ír – például az Amerikai Egyesült Államok (USA) alkotmányát vizsgálva hangsúlyozza azokat a sajátos történeti feltételeket, amelyek nélkül ez az alkotmány a XVIII. század utolsó évtizedeiben nem születhetett volna meg.⁵

Nem szabad természetesen figyelmen kívül hagyni Bryce és a római jog kapcsolatának elemzése körében azt a szerepet, amelyet a római jog (*civil law*) Angliában játszik. Míg Németországban a Történeti jogi iskola (*Historische Rechtsschule*) képviselői számára a római jog – és a recepció következményeként a római jogi tradíció – a legszorosabb kapcsolatban áll a modern jogtudománnyal, addig James Bryce számára ez az aktualitás már korántsem jelentkezik ilyen mértékben.

Kétségtelen nézetünk szerint az, hogy James Bryce objektíve nem volt, nem lehetett abban a helyzetben, hogy a római jogi hagyománynak (pontosabban hagyományoknak) ugyanazt a jelentőséget, szerepet tulajdonítsa, mint például a Történeti Jogi Iskola (*Historische Rechtsschule*) legkiemelkedőbb képviselője, Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) Németország vonatkozásában.

⁵ Az újabb irodalomból ld. Hamza G.: *Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányfejlődése és a hatalmi ágak megosztása*. Magyar Tudomány 182 (2021) 1301-1316. o.

Ennek nem mond ellent nézetünk szerint az a nem tagadható tény, hogy az oxfordi *Regius Professor of Civil Law*-ra Friedrich Carl von Savigny és a német jogtudós által alapított Történeti Jogi Iskola jeles képviselőinek tanai kétségtelenül nagy hatással voltak. Ugyanakkor tévedés volna ennek a hatásnak a vizsgálatánál teljes mértékben figyelmen kívül hagyni a római jog (*civil law*), vagy pontosabban a római jogi hagyomány, illetve hagyományok angliai továbbélésének, kontinuitásának bizonyos – általában még napjainkban sem kellő figyelemmel kísért – sajátos vonásait.

James Bryce a római jogot, melynek intézményeit a *common law* intézményeivel veti össze, a világban, Európában és Európán kívül egyaránt a maga korában is hatályos jogrendszernek (*legal system*) tekinti a magánjogi kodifikációk megszületését követően is, meghaladva a közjog és a magánjog vonatkozásában egyaránt az általa elítélendőnek tekinthető és tekintendő etatista szemléletet.

Feltétlenül említést érdemel az, hogy James Bryce-ot, aki az I. világháborút követően Magyarország mellett szólalt fel a hazánkkal kötendő békeszerződés kérdésében az Egyesült Királyság (*United Kingdom*) parlamentjében, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává kívánta választani. Tiszteleti taggá (*honorary member*) történő választására Bryce 1922-ben váratlanul bekövetkezett elhunytja miatt azonban nem kerülhetett sor.

Hamza Gábor
egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar,
a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja
e-mail: gabor.hamza@ajk.elte.hu